

CO CORAZÓN AÍNDA EN VILO. LUÍSA VILLALTA, AS ESCADAS DUN MUNDO POSÍBEL

WITH MY HEART STILL IN TURMOIL.
LUÍSA VILLALTA, THE STEPS TOWARDS A POSSIBLE WORLD

Ana Romaní

“A corda rompe, fire na entraña mesma, repenica na arteria”. Escribe da súa man en prego grande, iluminado por un violín. Escintila en trazos fugaces a luz. Repousa o instrumento nun fondo azul. A letra de Antón Avilés de Taramancos estremece nas portas da morte. 26 do 9 do 91. A data figura ao pé do debuxo e o poema manuscrito que lle dedica a Luísa Villalta.

“En Pádova, Giuseppe Tartini aínda toca o violino. A luz grisalla, con paso de zarabanda, recolle o eco de dúas cordas que soan simultaneamente. Máis alá, dentro da habitación, tras os montes ou alén dos mares, enchendo todo, unha terceira corda fai-se ouvir sen ter sido pulsada”. Escribe Luísa Villalta.

A terceira corda, esa que non foi pulsada, resoa nas xanelas abertas no Papa-gaio. Dos ferros prenden frouxas as cordas de tender a roupa, vibran sen tensión e sen arco na emoción e na necesidade. Outras colgan soltas no ar mentres un sol de dentro quece o amor de luz que nace nesas bocas. As contras caídas, a pintura gretada, parches de metal recortando a cornixa... amolece o tecido da casa. Nesa imaxe grava Luísa Villalta un magnífico canto de resistencia e amizade.

Mais antes de nos achegar á cidade alta, xoguemos facendo figuras de cordas, non no sentido da proposta, tan estimulante coma suxestiva, da pensadora Donna Haraway, senón apenas como pretexto para un achegamento persoal a algunhas das formas que perfilan as cordas tendidas por Luísa Villalta. A súa escritura ábrese en galerías que delinean periplos imprevistos, camiños inesperados, “Encontrar o que se encontra, actividade sen esforzo, alerta e gozo”, lemos en *Palabras ingravidas* (2020). Buscamos a forma coma ela buscou. Andamos polas cordas coma ela andou. Procuramos unha escoita. Propómonos debuxar un hexágono cos textos desta autora de sólida e ampla bagaxe intelectual, da música ás matemáticas, do xogo ao símbolo. Será a nosa xeométrica homenaxe a unha escritora

que inflexiona neste 17 de maio na complexidade e amplitude dunha obra que non daremos abarcado e que demanda ampliar o círculo, abrir as fiestras. Que nada clausure senón abra esta celebración. O xogo que pretendemos lévanos á procura dun papaventos-papagaio, como aquel que quizais está na orixe do topónimo do barrio coruñés. Deixámonos levar, para iso, pola vibración, o movemento que libera a vida no seu desprezarse dende a paixón reflexiva, ese clamor que nutre o profundo e esixente edificio literario dunha autora que se transforma e nos transforma.

LADO 1. A AMIZADE TEN FLOR

A amizade ten flor que rebenta nas paredes,
sobrevive da podremia mutua
e só precisa das fiestras abertas
onde nace e se deita o sol de dentro

Como chega Luísa Villalta aquí? *Papagaio* (2006), obra trenzada a catro mans entre as fotografías de Maribel Longueira e os poemas da escritora, álzase nun rotundo exercicio de liberdade, pulo dun movemento interno que se vén producindo talvez dende a última páxina de *Música reservada* (1991). Ou quizais está xa nel. A relectura do primeiro libro de poemas amplifica aínda máis a esixencia extrema na que se ergue, a puída dicción que o pronuncia, a precisa execución que o abala.

Desnudar-me, desatar-me cada paso
en que cai cada eu que vai comigo
para ser alguén en outro, e outro en outro

Este “para ser en outro” é un dos suxestivos fíos que se estende na obra da escritora, indagación dunha voz poética que non se conforma na inequívoca modulación dun suxeito monolítico, senón na súa fértil pluralidade. Proxéctase, con outras formulacións, no territorio literario que segue. Busca coñecer, atender, comprender, escoitar. Unha posición que mobiliza e transforma.

LADO 2. UN CERTO ESTADO DE CONCIENCIA

O texto, a xeito de autopoética, “Sobre un certo estado de conciencia” (2000) conxuga o verbo comprender coa música, elemento basilar da súa dicción: “O estado de conciencia a que me refiro parte en min da interpretación musical [...] A melodía que soa no violino xorde dun acto continuo da vontade [...] Desta mesma vontade nace a palabra”. Esa vontade mobiliza unha poética única da razón e o pensamento, tamén da acción con eses instrumentos. O pensar en movemento de Luísa Villalta abala o bambán da Raíña dos Mares. A corda é agora a do salto:

...e salto.

Salto a reventar da rúa mesma, dun lado ao outro, coa
corda da barca da Raíña dos Mares...

A voz poética desvincúlase de itinerarios prefixados, vence inercias nunha pulsión que irradia transformación e creba.

poden trazar-se as rúas unha e outra vez
e só o meu destino as modifica
segundo onde queira chegar
cada vez
e modifíco tamén o destino
porque me é dado non ter destino fixo

O “camiño ao coñecimento” que abría *Música reservada* toma en *Ruído* (1995) a resonancia dun tambor que esperta, esculca nas disonancias a arquitectura de fondo do poema e rexistra o tránsito que se opera na poética da escritora: “un movemento que succiona / todo o meu ser proxectando-o cara afóra”. O penúltimo poema inaugura o percorrido pola cidade que tomará despois as dimensións de *En concreto*.

Zoa o vento, o mar aperta a “rebelión dos humildes”, as portas sen saída e a vertixe a “ras-de-chan”. En *En concreto* (2004) expándese a exploración da pluralidade na que flexiona o eu. O salto é agora un camiñar. De fondo escóitase o son escuro dun río soterrado. Vemos a poeta andando nos rastros da cidade. Emulsionan neste andar os espazos que só no poema se dan porque ten “a capacidade de mostrar aspectos recónditos da propia existencia”. A nena procura unha saída. Que mar, que porta busca nesas “xardíns que organizan estratexias [...] para que a nena desconfíe dos lugares abertos que non teñen saída”? A busca dunha saída

impregna a voz. A saída, unha alternativa, a súa construción. “busco saír / entrar na contraseña: non renuncio”.

En concreto “fala da continuidade entre o eu e o nós”, unha “identidade persoal que compón e se proxecta na colectiva”. Dixo ela.

Quen sodes todos vós?
Eles son eu?

E afirma:

Unha frecha apunta na miña dirección atravesándome:
formo parte

LADO 3. PÚXENME A ESCOITAR

“Baixei os sonidos ao silencio da necesidade e púxenme a escoitar”. A “Poética da concreción” que abriga *En concreto* rexistra ese camiñar do pensamento poético que (se) transforma. O chan e a escoita son símbolo e intención: “Un día saín do meu violino, lembro, e enxordecín a escala da corda por lle facer nós de palabras que me permitisen baixar aos camiños”. O movemento é cara a unha nova cadencia: “Quixen, quero, transcreber o que vibra en min, o que escoito. O que é”. Esa pulsión da escoita dota o poema e a escrita dunha radical posición: ser noutro, ser doutra.

Aí álzase *Papagaio*. Non se trata de dar voz, trátase de deshabitar un suxeito, habitar outros. A escritora esculca a respiración das imaxes. Atende, dota de sentido e significación os restos, estende o poema nos corpos, “o único que somos”. Emerxe neste libro a radical enunciación dun suxeito poético que nunca tivo voz e agora fala. A audacia da formulación textual traslada a tensión. Érguese na clara conciencia da dimensión da violencia estrutural que o precipita, a do patriarcado, a do capital. Hai na mirada de Villalta unha lúcida indagación que remite á raíz do sistema e os seus signos interiorizados:

E eu non podoo xa ser diferente de quen é mirada
cando a entreperna do obreiro me confonde
[...]
Pero ser diferente
fai acaso diferenzia?

É “a poesía ao chan” da poética da concreción na que anunciaba unha posición desconforme das normas “desta idade media burguesa que me separa do coñecemento e intenta dirixirme á trapela do bon gosto”. A valentía da enunciación da poeta adquire neste libro unha inaudita reverberación, de tal xeito que o que xermolara, semella, como un proxecto circunstancial toma unha posición axial no contexto da súa obra.

De *Música reservada* a *En concreto* hai unha poética en movemento que comprende, e para iso non dubida en mobilizar marcos, rastrear dicións, tensar o texto no alento emancipado que pula no seu interior e que ten nos poemas de *Papagaio* a súa expresión máis audaz.

A amizade ten flor que rebenta nas paredes,
sobrevive da podremia mutua
e só precisa das fiestras abertas
onde nace e se deita o sol de dentro.
Compartir as cordas de tender a roupa
vibrantes de emoción e de necesidade
por aquelas cousas que a auga da vida
non da lavado, pola dor que as esfrega
deteriora e volve inútils...

Temos, polo de agora, tres lados. De mirarmos con perspectiva acaso poderíamos enxergar unha figura poligonal, mais aínda non.

LADO 4. ACASO NON SABE QUE SOMOS LIBRES?

A protagonista de *As certezas de Ofelia* revólvese disposta a escribir a súa propia historia: “Sempre haberá meios para fuxir de calquer situación até do destino”. A liberdade fronte ao destino; a verdade e a memoria; a vontade de coñecer, de saber, de desenmascarar as aparencias; a procura dunha saída; a análise da articulación do poder e a estrutura social, os mecanismos de opresión e de control, os seus cómplices... A corrente de temas e motivos que irriga a obra da escritora flúe tamén neste texto dramático: “Podería o destino facerme aceptar o que non aceito? Aceptar a ruína ou a indignidade?”; “Non ha de poder máis a propia vontade?”

Ofelia sae fóra do marco, creba o guión “no que eu debería morrer por amor e ti enguedellado nas trampas da túa propia inocencia”, dille a Hamlet. Luísa Villalta inscíbese nunha xenealoxía, dótaa de historia propia: unha nai, unha avoa, a memoria das mulleres que a preceden. Esta Ofelia, amando, non se perde no amor, tampouco canta. Non sucumbe nas augas do río. Afíanzase no logos e con

el reescribe a historia, non só a súa. Como dialoga a personaxe de Villalta coas reescrituras das figuras femininas que na segunda metade do século pasado procuraron a subversión dos mitos, contrahistorias fronte un imaxinario androcéntrico?

Cando escribe *As certezas de Ofelia*, xa afondara no mito de Hamlet nun dos textos clave da súa obra ensaística, *O Don Hamlet de Cunqueiro. Unha ecuación teatral* (1992). O ensaio e a escrita teatral eran espazos maioritariamente masculinos e cunha posición marxinal no sistema literario. A escolla sitúa a Luísa Villalta no excepcional da construción do discurso dramático e ensaístico de autoría feminina, un exercicio de demostración afirmativa da amplitude do seu proxecto literario que non se conforma e se involucra en terreos non habituais, tal e como propuña no artigo “Mulleres si, pero”.

LADO 5. MULLERES SI, PERO

En 1994 a revista *Festa da Palabra Silenciada* convoca na súas páxinas algúns dos debates feministas do momento. “Para dar conta da vizosidade do pensamento feminista, nada mellor que traer á palestra os debates actuais e os temas claves ou preocupantes”, recolle no editorial. “A crítica literaria feminista”, “A superación dos xéneros”, “As identidades, xéneros e suxeitos”, “A razón patriarcal”, “A sororidade e pactos entre mulleres”, “A razón do feminismo”, titulan algúns dos artigos. Entre eles figura “Mulleres si, pero” que xunto co traballo “Por que os homes non nos len?” publicado no volume colectivo *Escrita e Mulleres. 12 ensaios arredor de Virginia Woolf* (2003) condensan o pensamento de Luísa Villalta no que respecta ao feminismo, ou cando menos a súa análise e posición da situación e condicións das escritoras.

Despois da reivindicación dos dereitos sociais e políticos que centrara as décadas anteriores, o feminismo dos anos 80 e inicios dos 90 reclama a voz propia, reconstrúe as xenealoxías silenciadas, analiza o patriarcado, as desigualdades e discriminacións, o sistema sexo-xénero, explora a súa propia definición, desprégase plural, entra tamén no ámbito institucional e académico. O editorial do primeiro número da *Festa da Palabra Silenciada* (1983) afirmaba: “A palabra e a escrita foron dende sempre elementos de poder. O don da palabra foi utilizado como arma diferencial e a voz da mulleres foi negada e silenciada ao longo dunha historia masculina”. “A voz das mulleres” foi un dos debates da época. A reivindicación da autonomía na escrita e a constatación da desigualdade no sistema cultural marcaban a incomodidade coa que se percibía a “cuestión”. As autoras víanse obrigadas a tomar postura, pensar o lugar da escritura, definir posicións; reclamaban igualdade mais temían o risco dunha nova subalternidade baixo a etiqueta de “literatura de mulleres”. É nese contexto onde cómpre situar o artigo

“Mulleres si, pero” no que Luísa Villalta parte da propia xénese do texto (“faga o que faga algo me lembra sempre que son unha muller”) e dá medida, con certo cansazo, dos debates do momento: “E a cuestión segue aí mesmo pesadamente nos interminábeis debates sobre literatura e muller, cultura e muller...” Nunha irónica reflexión, presenta unha dicotomía entre asimilación ou inmolación que resolve no voo do parrulo feo e un espazo por explorar:

O exemplo cádranos ás mulleres que intentamos incorporarnos ao mundo literario habitado previamente polos homes. Primeiro queremos que non se nos note e traballamos duramente para iso. Despois cando vemos que é demasiado difícil [...] é cando facemos do problema un acto de inmolación [...] Pero o triunfo verdadeiro só se acada cando se mira ao ceo e se ve nel a inmensidade do espazo que temos para voar.

Poderíamos acaso interpretar a súa propia literatura como resposta.

LADO 6. A DIFÍCIL HOMOLOGACIÓN

Cando en 2003 retoma o tema nunha análise máis detallada que tenta dar resposta á pregunta “Por que os homes non nos len?”, a escritora esculca nas orixes, na división do traballo, no papel da igrexa e formula a análise na súa complexidade. A razón é o marco e o instrumento: “sen racionalismo non habería feminismo” e “a segregación, a diferenza etc., non é racional”. Cunha posición antiesencialista analiza a obxectualización das mulleres, detense na inadaptación xenérica, apunta no feminismo un “proxecto de acción conectado con un ideal, a liberdade, conectado por tanto cun atributo individual e colectivo da humanidade, isto é coas mulleres e tamén cos homes”, advirte sobre o que cualifica de *encerronas* do feminismo e sinala:

O feminismo ten un campo de análise e actuación renovado na medida en que parte da súa mensaxe está a ser reutilizada como un novo meio de aclimatar unha nova feminidade, isto é, mudar o necesario para que nada mude.

Elabora un discurso crítico no que insta as mulleres a que non se conformen e amplíen o seu rexistro persoal involucrándose en “terreos inhabituais”. Materialízao na súa a práctica literaria. Desenvolve un proxecto ambicioso sen se someter ao cerco, aos lindes.

Ata aquí seis lados. De unilos, nunha acción imaxinaria, teríamos un dos polígonos que perfilan o infinito soño do saber na Biblioteca de Babel, a arquitectura das abellas ou o predominio hexagonal dos prismas das rochas basálticas ao se arrefriar. As resonancias desas formas acompañannos neste xogo interrogativo con figuras e con números. Luísa Villalta articulou *Ruído* arredor do número 7: “Sete han ser os banzos, sete os graos da escala, sete tamén as partes deste libro, porque xa é hora de volver venerar os símbolos que alicerzan a nosa razón sabendo rirse deles co debido respecto”. Pois iso, co debido respecto. Completemos a estrutura, porque é sempre significativa na escritora. Tiñamos un poema e dúas autopoéticas, xuntos, en disposición xeométrica, son tres lados. Tiñamos unha personaxe e dous textos ensaísticos breves. Con todos debuxamos unha figura de seis lados. E do hexágono, perpendicular ao aire, unha cola axitándose.

FAREI PREGUNTAS. COLA/CODA. QUEN TERMA DE QUEN?

As formas hexagonais perfilan as columnas basálticas que Luísa Villalta constrúe nas páxinas d’*A Nosa Terra* nos dous últimos anos de vida. Observadas no seu conxunto, a xeito de teselas, compoñen un mosaico que proxecta o seu pensamento en acción.

A presenza periódica nas páxinas do semanario propicia un novo discurso na obra da escritora. Formula na columna un campo para o debate. Enfía humor, ironía e unha clara intención de intervención para estimular unha reflexión crítica. Mantén unha posición pública e exposta, comprométese, toma partido, crea opinión e apenas se comprace. Foxe dos camiños comúns, mesmo nos momentos de maior intensidade emocional colectiva, e interpélanos: “A indignación colectiva non é de por si un proceso revolucionario. Antes ben, podería ficar tan só nunha inerte demanda de tranquilidade, isto é de paz sen xustiza”, advirte.

O repertorio temático das columnas esténdese dende a crítica do modelo económico do neoliberalismo, á inxustiza social, o xogo de aparencias, a situación da lingua, a educación, os medios de comunicación, a emigración, a guerra, a ecoloxía, as condicións que lastran o desenvolvemento de Galicia, a manipulación e o uso fraudulento das palabras etc. Descubrimos unha autora que tira da tona da actualidade o irrelevante, o adobío, para se deter no núcleo que desvela o urdido. Cun estilo coidado, amplitude léxica, linguaxe directa e fórmulas de proximidade, convoca, interpela, mobiliza. A revisión hoxe das súas columnas desvela a lucidez da análise e a capacidade de detectar problemas que logo tomarían as dimensións da crise económica, por exemplo ou a gravidade do peche dos medios de comunicación en galego. A pulsión que a anima devólvenos a necesidade do entusiasmo crítico, da implicación consciente na acción e no pensar colectivo. Comparte

estímulos e paixóns intelectuais, afina posicións ideolóxicas, alerta de procesos. A súa voz perfila novas tonalidades e estiliza outras: a ironía, o humor, a erudición, o rigor, a xenerosidade da análise, a audacia expositiva debullan a realidade nun exercicio de liberdade crítica que se estende iluminando o presente.

Se toda a nosa historia fose así, un construír, máis que un acumular, fragmentar e derrubar, se cada unha das nosas actuacións fosen un continuo cimentar máis que un utilizar e desgastar, gozaríamos da vida nun país seguro de si mesmo, acolledor, creativo e orgulloso.

Escribo no artigo “Quen terma de quen”. Evoca nel a alta figura de Antón Avilés de Taramancos. Poeta admirado, xigante querido a termar de nós. Lembra a vitalidade irredutíbel da súa poesía, o seu exemplo ético, a pegada indelével do seu calor humano. Lembra o braceo indócil das súas palabras, do vento tan arrasador coma xeneroso da súa idea de patria. Lectora sutil, ergue memoria constante do poeta amigo en homenaxes, artigos e poemas. Antón e Luísa. Ambos prendidos da luz no escuro, ambos asomados ao tempo en estandarte, convicción e anhelo preciso do poema, da memoria, da comunal revolta da esperanza. Latexa unha cómplice esculca, unha atenta escoita, e derrámanse resoantes nas coidadas caligrafías da poeta os poemas caligráficos de *Última fuxida a Harar* no caderno elaborado por Antón Avilés de Taramancos. Non é a única mostra das complicidades entre ambas as poéticas. Se en *Ruído* resoa a poesía civil do poeta de Taramancos, tamén el lle dedicara á poeta “Concerto de outono”, un dos poemas do seu libro póstumo.

Era unha luz grisalla a que deitaba a tarde nese poema de Avilés, como grisalla era a luz en Pádova onde unha terceira corda se fai ouvir sen ser pulsada. “O terceiro sonido”, escribe Luísa Villalta, “sobrevén nos breves pero intensos momentos de harmonía”. Ese é o son que bate nas xanelas abertas no Papagaio. Dos ferros prenden frouxas as cordas de tender a roupa. Como é a harmonía no medio do estrondo e do espolio? Abaixo, na rúa, entre os cascillos e a tensa vibración do trade, emerxe unha figura hexagonal prendida do soño do saber. Liberada na súa propia transformación, álzase na forma da razón que aviva un decidido exercicio de liberdade. Érguese o papaventos–papagaio, luminoso ouriol, “na vontade íntima de voar”. Prendida na cola que axita o aire, a afirmación primordial:

Esa son eu
rubindo unha e outra vez as escadas
dun mundo posíbel

Nos días despois do Día das Letras dedicado a Antón Avilés de Taramancos, Luísa Villalta escribe:

A presente histamina primaveral contra un poder abusón non dá para unha revolución. Pero aí está tamén para que serven os libros, para levar as contas pendentes, para poñer ao ar as feridas. Temos no conxunto da obra de Avilés a épica escura dunha vitoria difícil, unha historia colectiva na que ficou encerrada a súa historia persoal, co corazón aínda en vilo, en espera sempre dun capítulo decisivo.

Así tamén na de Luísa Villalta.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Villalta, Luísa (1991). *Música reservada*. Sada: Edicións do Castro.
- Villalta, Luísa (1992). *O Don Hamlet de Cunqueiro. Unha ecuación teatral*. Santiago de Compostela: Laidvento.
- Villalta, Luísa (1994). Mulleres si, pero. *Festa da Palabra Silenciada*. 10, 48-49.
- Villalta, Luísa (1995). *Ruído*. A Coruña: Espiral Maior.
- Villalta, Luísa (1999). *As certezas de Ofelia*. *Casahamlet*. 1, 36-47.
- Villalta, Luísa (2000). Sobre un certo estado de conciencia. *Galicia Hoxe. Revista das Letras*. 500 (27/VII/2000).
- Villalta, Luísa. (2003). Por que os homes non nos len? (A difícil homologación da literatura escrita por mulleres). En: Belén Fortes, coord. *Escrita e mulleres: doce ensaios arredor de Virginia Woolf*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 61-84.
- Villalta, Luísa (2004). *En concreto*. A Coruña: Espiral Maior.
- Villalta, Luísa (2005). *Libro das columnas*. Vigo: A Nosa Terra.
- Villalta, Luísa (2006). *Papagaio*. Santiago de Compostela: Laidvento.
- Villalta, Luísa (2020). *As palabras ingravidas*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.